

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

ΤΟΜΟΣ 31 ΤΕΥΧΟΣ 92 ΜΑΪΟΣ 2014 (σσ. 121-124)

ΑΝΘΡΩΠΟΣ, ΑΝΘΡΩΠΙΣΜΟΣ, ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΟΣ Επισημάνσεις σε κάποια επιχειρήματα «επαγωγά και ανέλεγκτα»¹

Ακούμε να διατυπώνεται συχνά το ακόλουθο επιχείρημα: οι σπουδές με αντικείμενο την ελληνική και τη λατινική γραμματεία δεν είναι σωστό να μονοπωλούν την προσωνυμία «ανθρωπιστικές», γιατί τον άνθρωπο τον υπηρετούν --και μάλιστα εξίσου αν όχι και περισσότερο αποτελεσματικά-- τόσο οι λεγόμενες «θετικές επιστήμες» όσο και η τεχνική. Εξάλλου, η «τεχνοεπιστήμη» (δηλαδή η επιστήμη και η τεχνική στη λειτουργική αλληλεξάρτησή τους), σύμφωνα με έναν διαδεδομένο νεολογισμό, διατρανώνει με τα επιτεύγματά της τη μεγαλοσύνη του ανθρώπου περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη επίδοση του. Επομένως, τα παράγωγα που ετυμολογικά παραπέμπουν στη λέξη άνθρωπος («ανθρωπισμός», «ανθρωπιστικός») ανήκουν δικαιωματικά και στην τεχνοεπιστήμη. -- Πρόκειται για ένα ακόμη «επαγωγό και ανέλεγκτο» επιχείρημα, το οποίο, όπως όλα τα επιχειρήματα με την πολλή ελκυστικότητα και τον ανύπαρκτο αντίλογο, δίνει εκ πρώτης όψεως την εντύπωση ότι ακουμπά σε στέρεη λογική βάση με αποτέλεσμα να αποσπά την ομόθυμη συναίνεση των ανυποψίαστων ακροατών του.

Ωστόσο, πρέπει κάποτε να ακουστεί και ο αντίλογος. Το παραπάνω επιχείρημα παραθεωρεί δύο σημαντικά δεδομένα. Το πρώτο είναι ότι η ονοματοθεσία λειτουργεί ως μέσο προσδιορισμού της κάθε έννοιας και, ταυτόχρονα, διάκρισής της από τις άλλες. Αντίθετα, όταν ένας όρος, για παράδειγμα ο όρος «ανθρωπιστικός», επειδή τυχαίνει να είναι ελκυστικός, διευρύνεται υπέρμετρα και αρχίζει να αποδίδεται «κατ' απονομήν» στη μια έννοια μετά την άλλη, τότε υπάρχει το ενδεχόμενο να γενικευτεί με τον καιρό σε τέτοιο βαθμό, ώστε να δηλώνει περίπου τα πάντα, δηλαδή τίποτα.

Το δεύτερο δεδομένο που αγνοείται από το παραπάνω επιχείρημα είναι το κριτήριο, με βάση το οποίο δικαιούνται να ονομάζονται «ανθρωπιστικές» όχι όλες αλλά κάποιες ειδικότερες σπουδές. Αν ο επίμαχος αυτός όρος χαρακτήριζε τις επιδόσεις, οι οποίες: α) αποδεικνύουν πανηγυρικά την οξύνοια, την ερευνητική διάθεση και την ευρηματικότητα του ανθρώπου και β) εξασφαλίζουν παράλληλα στον άνθρωπο τεράστιες δυνατότητες, χάρη στις οποίες βελτιώνει θεαματικά τους υλικούς όρους της διαβίωσής του, τότε οι πάντες θα συμφωνούσαν ότι, για παράδειγμα, η ιατρική, η φυσική, η χημεία, η βιολογία, κτλ. και, βέβαια, η τεχνική ως φυσική προέκταση αλλά και προϋπόθεσή τους δικαιούνται τον προσδιορισμό «ανθρωπιστικές» πολύ περισσότερο

¹ Η πατρότητα της φράσης ανήκει στο Θουκυδίδη: «...οὐ πρὸς τὸ πλῆθος οἱ λόγοι γίνονται, ὅπως δὴ μὴ ξυνεχεῖ ρήσει οἱ πολλοὶ ἐπαγωγὰ καὶ ἀνέλεγκτα ἐσάπαξ ἀκούσαντες ἡμῶν ἀπατηθῶσιν...» (V, 85, 1-4).

από ό,τι η κλασική φιλολογία και, κατ' επέκταση, η ιστορία, η φιλοσοφία, η ψυχολογία και η τέχνη. Αν, πάλι, ο όρος «ανθρωπιστικός» σήμαινε έμπρακτη ευαισθησία στον ανθρώπινο πόνο, «ανθρωπιά», ευσπλαχνία και πνεύμα αλληλεγγύης, τότε και πάλι θα λέγαμε ότι η «τεχνοεπιστήμη», χάρη στις υπηρεσίες που παρέχει στον άνθρωπο και, ταυτόχρονα, τις ταλαιπωρίες από τις οποίες τον απαλλάσσει, είναι τουλάχιστον το ίδιο «ανθρωπιστική» με τις κλασικές σπουδές και τις συναφείς προς αυτές πνευματικές ενασχολήσεις.

Όμως, στην προκειμένη περίπτωση δεν πρόκειται για κάτι τέτοιο. Ο όρος «ανθρωπιστικός», που αποδίδεται πρωτίστως στην αρχαία ελληνική και τη λατινική γραμματεία, χρησιμοποιείται με δύο ειδικότερες σημασίες. Η πρώτη είναι η σημασία ενός πνευματικού αγαθού εξαιρετικής μορφωτικής εμβέλειας, δηλαδή ενός παράγοντα που συμβάλλει στη συγκρότηση, στην καλλιέργεια, και στον εξευγενισμό του ανθρώπου μέσα από την αξιοποίηση των έμφυτων δυνατοτήτων του, ώστε να επαληθευτεί ο αφορισμός του Μενάνδρου «*ὥς χαρίεν ἔστ' ἄνθρωπος, ὅταν ἄνθρωπος ᾖ*»². Αυτόν, ακριβώς, τον εξανθρωπισμό --αυτή την «ανθρωποποίηση» (αν μου επιτρέπεται ο κακόζηλος νεολογισμός)-- του ανθρώπου θεωρούνται ότι προωθούν και σε σημαντικό βαθμό πετυχαίνουν οι λεγόμενες «ανθρωπιστικές» σπουδές και εδώ ακριβώς οφείλουν το χαρακτηρισμό τους ως «ανθρωπιστικών».

Αυτό άλλωστε ήταν το ιδεώδες του αναγεννησιακού «ανθρωπισμού» (περισσότερο γνωστού ως «ουμανισμού», από τον εξελληνισμένο νεολατινικό όρο humanismus). Επρόκειτο για την πνευματική κίνηση που κατέτεινε στην υπέρβαση του θεοκρατικού παιδευτικού προσανατολισμού και την ταυτόχρονη προαγωγή του ανθρωποκεντρικού, κάτι που συνεπαγόταν την ανάπτυξη των έμφυτων δυνατοτήτων του ανθρώπου και ιδιαίτερα την καλλιέργεια της κριτικής σκέψης του. Και ως το πιο αποτελεσματικό μέσο για την πραγμάτωση του ιδεώδους αυτού θεωρήθηκε ακριβώς η μελέτη της αρχαίας ελληνικής και της ρωμαϊκής γραμματείας και κυρίως η οικειοποίηση των αξιών που αναδύονται από το περιεχόμενό της. Ο αναγεννησιακός ανθρωπισμός συνδέεται αναπόσπαστα με την αναβίωση του ενδιαφέροντος για τα κλασικά κείμενα, τη συστηματική μελέτη τους και την πληρέστερη δυνατή παιδευτική αξιοποίησή τους³.

Από πού, όμως, απορρέει και πού πρέπει να αποδοθεί ο μορφωτικός αυτός δυναμισμός των ανθρωπιστικών και των άλλων συναφών σπουδών; Στο ότι μέσα από τις σπουδές αυτές ξεπροβάλλει ο άνθρωπος ως «*κάτι το ενδιάμεσο ανάμεσα στο παν και το τίποτα*» (Πασκάλ)⁴. Ο άνθρωπος, που ταλαντώνεται ανάμεσα στην ανάταση και την κατάπτωσή του, στο μεγαλείο και στην αθλιότητά του, στην ψυχική του ευγένεια και στα ολέθρια πάθη του, στο

² Fr.761,1

³ Βέβαια, ο αναγεννησιακός ανθρωπισμός στρεφόταν, δευτερευόντως, και στη μελέτη των εφαρμοσμένων επιστημών, αυτό όμως, προς τα τέλη του μεσαίωνα και κατά την αναγέννηση, οφειλόταν πρωτίστως στην αντιπαράθεση της ανθρωποκεντρικής προς τη θεοκεντρική παιδευτική αντίληψη, που αδιαφορούσε για την έρευνα και την πρακτική αξιοποίηση της γνώσης. Δεδομένου, όμως, ότι από την αναγέννηση και μετά οι θετικές επιστήμες χειραφετήθηκαν από την αρχαία κληρονομιά χάρη στην αλματώδη εξέλιξη που σημείωσαν, η μελέτη των αρχαίων επιστημονικών κειμένων θα υπαχθεί πλέον στην ιστορία της επιστήμης, ενώ η ανθρωπιστική παιδεία θα επικεντρωθεί, θα περιοριστεί και θα εγκύψει στα παιδευτικά στοιχεία της ελληνικής και της λατινικής γραμματείας, των οποίων ο χαρακτήρας είναι σαφώς διαχρονικός.

⁴ *Pensées*, 72.

μεθύσι της ελευθερίας και στην ποικιλόμορφη ανάγκη, που τον υποδουλώνει και τον συντρίβει αναδεικνύοντάς τον ένα όν βαθύτατα τραγικό. Ο άνθρωπος, που απεργάζεται το χάος και κατατράχεται από το ένστικτο του θανάτου, αλλά την ίδια στιγμή ορίζει κανόνες, θεσπίζει νόμους, δημιουργεί θεσμούς και πραγματώνει αξίες. Ο άνθρωπος, του οποίου η «γέννηση» δεν είναι πρόσφατη, όπως διατείνεται ο Φουκώ⁵, αλλά είχε αναλυθεί και τεκμηριωθεί θεωρητικά με ασύγκριτη πληρότητα και ενάργεια στον πλατωνικό *Πρωταγόρα*⁶, τον 4. ήδη αιώνα π.Χ.

Οι ανθρωπιστικές, λοιπόν, και οι άλλες συναφείς σπουδές επικεντρώνονται, ακριβώς, όχι στον κόσμο, εντός του οποίου ο άνθρωπος έχει ριχτεί, αλλά --εμμέσως πλην σαφώς-- στον άνθρωπο καθ'αυτόν, δηλαδή στο όν το προικισμένο με λόγο και συνείδηση που έχει το προνόμιο να δημιουργεί ιστορία. Αν η στροφή στον κόσμο γεννά προβληματισμό κατά το μέτρο που σκοπιάζει σε εμπόδια, η στροφή προς την αντίθετη κατεύθυνση, προς τον άνθρωπο καθ'αυτόν, σηματοδοτεί τη μετάβαση από τον προβληματισμό στο μυστήριο, γιατί μετατρέπει το σκεπτόμενο όν σε μέρος του προβλήματος και το αφήνει εκστατικό μπροστά στο αξεδιάλυτο αίνιγμα της ύπαρξής του⁷. Αυτή η πολύπλευρη και πολυδιάστατη προσέγγιση και διερεύνηση της ανθρωπίνης υφής και περιπέτειας συντελεί στην αυτοαποκάλυψη του ανθρώπου, με την έννοια ότι τον οδηγεί σταδιακά και μακροπρόθεσμα στη βαθύτερη και υψηλότερη δυνατή αυτογνωσία, ενώ παράλληλα θέτει στη διάθεσή του μια πολύτιμη παρακαταθήκη πείρας.

Επομένως, στον όρο «ανθρωπιστικές σπουδές» υπολανθάνει μια δεύτερη σημασία. Ας το επαναλάβουμε: δεν πρόκειται πλέον για τα απίστευτα κατωρθώματα της «τεχνοεπιστήμης» που σημειώνονται στον αντικειμενικό κόσμο αλλά για τις δραστηριότητες και τα επιτεύγματα των «ανθρωπιστικών σπουδών», που θέμα τους έχουν τον άνθρωπο ως έλλογο όν, τον άνθρωπο ως ύπαρξη και συνείδηση, δηλαδή τον άνθρωπο ως προς ό,τι συνιστά την ειδοποιό διαφορά του από τα άλλα έμβια όντα. Αν, επομένως, δεχτούμε πως η αυτοαποκάλυψη, η αυτογνωσία και η αυτεπίγνωση του ανθρώπου λειτουργούν ως σημαντικοί παράγοντες εξανθρωπισμού του, τότε οι «ανθρωπιστικές σπουδές», οι οποίες προσανατολίζουν, ακριβώς, τον άνθρωπο στην αυτοσυνειδησία και σταδιακά τον οδηγούν προς αυτήν, δικαιούνται και μάλιστα κατ' αποκλειστικότητα το χαρακτηρισμό τους ως «ανθρωπιστικών». Αυτό ισχύει πρωτίστως για τις κλασικές γραμματείες, την ελληνική και τη λατινική, στο περιεχόμενο των οποίων δεν έχουν ακόμη εναποτεθεί και «επικαθήσει» σωρευτικά οι επιπτώσεις από τις ιστορικές περιπέτειες και τις πολιτιστικές αναταράξεις που θα σημειωθούν στη διαδρομή των μετέπειτα αιώνων. Επομένως, ο άνθρωπος «per se» αναδύεται και ξεπροβάλλει από τις γραμματείες αυτές κα-

⁵ *Les mots et les choses*, Gallimard 1966, σελ. 398.

⁶ 320c-328d.. Βλ. Κυριάκου Κατσιμάνη, *Ανθρωπισμός, δημοκρατία και παιδεία στον πλατωνικό «Πρωταγόρα»*, in *Αναλύσεις και τομές σε θέματα παιδείας*, «Επικαιρότητα», Αθήνα, 1985, σσ. 40-60.

⁷ Βλ. G. Marcel, *Être et avoir*, Aubier-Montaigne, Paris, 1935, σσ. 145, 158, 161, 169, 205, 248. και Κυριάκου Κατσιμάνη, *Η αυτογνωσία και οι ωδίνες της. Από τον προβληματισμό στο μυστήριο*. Ανακοίνωση στο 11^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Φιλοσοφίας με θέμα «*Η έννοια του υποκειμένου και οι μετασχηματισμοί της*», Πάτρα, Πανεπιστημιούπολη του Ρίου, 17-19 Οκτωβρίου 2008 («Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση», τόμος 29, τεύχος 85, Ιανουάριος 2012, σσ. 3-16).

τά τρόπο άμεσο, αδρό, καίριο και εναργή, με έκδηλη τη διαχρονικότητα των υποστασιακών χαρακτηριστικών του.

Το ζητούμενο, βέβαια, είναι σε ποιο βαθμό οι ανθρωπιστικές σπουδές ανταποκρίνονται στις μεγάλες προσδοκίες που έχουν στηριχτεί επάνω τους σε μια εποχή μάλιστα, κατά την οποία βρίσκονται αντιμέτωπες με μια διπλή πρόκληση. Από το ένα μέρος, έχουμε την κυρίαρχη θηριωδία της χρηματοπιστωτικής λογιστικής, που θεοποιεί τα ποσοτικά κριτήρια και αφήνει στο διάβα της αχνίζοντα ερείπια. Και από το άλλο, τη δίδυμη αδερφή της ή μάλλον το alter ego της, την ασύδοτη πλέον οικονομία της αγοράς, η οποία εναντιώνεται λυσσώδως στη διαμόρφωση όρθιων και συγκροτημένων προσωπικοτήτων, επειδή έχει επιλέξει ως ιδεώδη ανθρώπινο τύπο τον αγελαίο μαζάνθρωπο, αυτόν που σιωπά και καταναλώνει μέσα σε ένα κλίμα γενικευμένης ευτέλειας και παρακμής. «Για Λακεδαιμονίους θα μιλάμε τώρα;;»

Προφανώς, οι οιωνοί δεν είναι ιδιαίτερα ελπιδοφόροι για τις ανθρωπιστικές σπουδές και οι κίνδυνοι τους οποίους διατρέχουν δεν αντιμετωπίζονται, βέβαια, με τους πομπώδεις υπερθετικούς ορισμένων θιασωτών και εκπροσώπων τους. Σε μια εποχή, κατά την οποία τα λατινικά έχουν εξοβελιστεί από το ωρολόγιο πρόγραμμα της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης και τα αρχαία ελληνικά κυριολεκτικά φυτοζωούν, είναι καθαρός δονκιχωτισμός να προεξοφλούν ορισμένοι ότι, χάρη στις ανθρωπιστικές σπουδές, το ιδεώδες της καλοκαγαθίας θα επανακάμψει και –ούτε λίγο ούτε πολύ-- θα πραγματωθεί αυτούσιο στους σύγχρονους μαθητές!... Όλοι όσοι πιστεύουμε σε αυτές και με τον ένα ή τον άλλο τρόπο τις διακονούμε οφείλουμε να βεβαιώσουμε απλά και πειστικά τους νέους ανθρώπους ότι ιδιαίτερα στην ταραγμένη και αλλοτρώσαλη εποχή μας οι ανθρωπιστικές σπουδές είναι ένα ελπιδοφόρο ανάχωμα στη προελαύνουσα βαρβαρότητα. Και την ίδια στιγμή, επίμονα και συστηματικά, να ξεναγήσουμε τους νέους ανθρώπους στους θησαυρούς της συναρπαστικής ανθρωπογνωσίας που μας αποκαλύπτουν οι σπουδές αυτές και να τους βοηθήσουμε να τους αξιολογήσουν, να τους οικειοποιηθούν και να τους μετουσιώσουν σε στάση ζωής. Αυτά όλα πρέπει να τα επιδιώξουμε με συνέπεια, πίστη και ενθουσιασμό αλλά ταυτόχρονα με ρεαλισμό και επίγνωση καταστάσεων, χωρίς μαξιμαλισμούς και κούφιας μεγαλοστομίες.

ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΚΑΤΣΙΜΑΝΗΣ